

Marek Wojnar

<https://orcid.org/0000-0002-7639-8321>

Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk

Od Rosji do Moskewii. Idee podziału Rosji w ukraińskiej myśli politycznej w latach 1918–1941

**From Russia to Moscovia. Ideas of the Division of Russia in Ukrainian
Political Thought between 1918 and 1941**

Abstrakt: Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie rozmaitych wariantów idei podziału Rosji, jakie ukształtowały się w ukraińskiej myśli politycznej w latach 1918–1941. W tekście wyszczególniam cztery warianty tej koncepcji. Wariant socjalistyczny, zakładający przebudowę Związku Sowieckiego w Wolną *Spilkę*, zrodził się w środowisku prawego skrzydła Ukraińskiej Partii Socjalistów Rewolucjonistów, którego najważniejszą postacią był Mykyta Szapował. Wariant liberalno-demokratyczny stanowiły idee Centrum Państwowego Ukraińskiej Republiki Ludowej. Wariant nacjonalistyczny tworzyli ideolodzy Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów. Autorem wariantu geopolitycznego był ukraiński lekarz i geopolityk Jurij Łypa. Autorzy wyszczególnionych wariantów rozmaicie odnosili się do zagadnień współpracy z II Rzeczpospolitą i emigracją rosyjską podczas realizacji idei podziału Imperium Rosyjskiego, w rozmaity sposób postrzegali też przyszły status Ukrainy w przestrzeni postsowieckiej.

Abstract: The article presents various variants of the idea of dividing Russia that took shape in Ukrainian political thought between 1918 and 1941. In the text, I list four variants of this idea. The socialist variant, assuming the reconstruction of the Soviet Union into Free Spilka, took shape in the environment of the right wing of the Ukrainian Socialist-Revolutionary Party, whose most important figure was Mykyta Shapoval. The liberal-democratic variant consisted of the ideas of the State Centre of the Ukrainian People's Republic. The nationalist variant was created by ideologists of the Organization of Ukrainian Nationalists. The author of the geopolitical variant was the Ukrainian doctor and geopolitician Yurii Lypa. The authors of the listed variants referred variously to the issues of cooperation with the Second Polish Republic and Russian emigration during the implementation of the idea of dividing the Russian Empire. Also, they perceived the future status of Ukraine in the post-Soviet space in various ways.

Słowa kluczowe: Ukraina, Rosja, historia idei, Ukraińska Partia Socjalistów-Rewolucjonistów, Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej, Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, Jurij Łypa

Keywords: Ukraine, Russia, history of ideas, Ukrainian Socialist-Revolutionary Party, State Center of the Ukrainian People's Republic, Organisation of Ukrainian Nationalists, Yurii Lypa

Historyczne wyzwanie, jakim dla ukraińskiego narodu jest Rosja, popychało działaczy ukraińskiego ruchu narodowego do poszukiwania najrozmaitszych sposobów poradzenia sobie z nim. Podczas gdy jedni działacze wysuwali idee współpracy z Rosjanami, z którymi chciano budować wspólne państwo, inni opowiadali się za niepodległością państwa ukraińskiego i radykalną separacją od Rosji. Swoistym przedłużeniem tej ostatniej koncepcji była idea podziału Rosji, która zakładała nie tylko usamodzielnienie się Ukrainy, lecz również powstanie całego szeregu niepodległych państw w Europie Wschodniej, na Kaukazie, w Turkiestanie, a nawet na Syberii. Zagadnienie to nie posiada praktycznie literatury przedmiotu. To dotkliwa luka, biorąc pod uwagę fakt, że w sytuacji wojny ukraińsko-rosyjskiej kwestia ta jest coraz częściej podnoszona w debacie publicznej¹.

Idea podziału Rosji w ukraińskiej myśli politycznej jawiła się jako logiczny rezultat swoistej syntezy idei federacyjnych i niepodległościowych. W XIX i na początku XX w. w ukraińskiej myśli politycznej dominowały koncepcje federacyjne. Można je podzielić na dwa nurty. Jeden z nich, podnoszony przez Bractwo Cyryla i Metodego, zakładał utworzenie federacji słowiańskiej², inny, którego głównymi reprezentantami byli Mychajło Drahomanow i Mychajło Hruszewski, sprowadzał się do postulatu przekształcenia Imperium Rosyjskiego w państwo o charakterze federacyjnym³. Nieco później, bo pod koniec XIX i na początku XX w. w ukraińskiej myśli politycznej pojawił się nurt niepodległościowy. W 1900 r. ukazała się broszura charkowskiego adwokata Mykoły Michnowskiego *Niepodległa Ukraina*, w której ten wysuwał hasło „jednej, niepodzielnej, wolnej Ukrainy od gór karpackich aż po kaukaskie”⁴. Idee te początkowo nie cieszyły się dużą popularnością. W istocie za ostateczny moment przejścia głównego nurtu ukraińskiej myśli politycznej od idei federacyjnych w kierunku postulatów niepodległościowych należy uznać 22 stycznia 1918 r., a więc ogłoszenie IV uniwersału Ukraińskiej Centralnej Rady. Nałożenie się postulatów niepodległościowych na wcześniejsze idee federacyjne spowodowało, że działacze ukraińskiego ruchu narodowego zaczęli postrzegać inne części imperium nie jako podmioty przyszłej

¹ Daniłow: *Rosja nie będzie istnieć w takich granicach. Zobaczymy, jak się rozpada* – rp.pl, 03.03.2023. <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art38063051-danilow-rosja-nie-bedzie-istniec-w-takich-granicach-zobaczymy-jak-sie-rozpada> (dostęp: 15 VI 2023).

² М. Костомаров, *Книги битія українського народу*, Авґсбург 1947.

³ М. Драгоманов, *Вольный Союз – Вільна спілка. Опыт украинской политико-социальной программы*, Женева 1884; М. Грушевський, *Якої ми хочемо автономії та федерації*, Київ 1917.

⁴ М. Міхновський, *Самостійна Україна*, w: *ідет, Самостійна Україна. Спарава української інтелігенції*, опрас. В. Ярменко, Київ 2007, s. 45.

federacji, lecz jako potencjalnie niezależne państwa, które dopiero po zwycięstwie samodzielności mogłyby wchodzić w związki federacyjne⁵.

Celem niniejszego tekstu jest przedstawienie najważniejszych koncepcji podziału Rosji podnoszonych w ukraińskiej myśli politycznej w latach 1918–1941, jakie zrodziły się w ramach nurtu socjalistycznego, demokratyczno-liberalnego (Centrum Państwowego Ukraińskiej Republiki Ludowej) oraz nacjonalistycznego (Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów i Jurij Łypa)⁶. Ramy chronologiczne obejmują lata 1918–1941. Znaczenie pierwszej z dat omówiłem już powyżej. Wybór drugiej wiąże się z dwiema kwestiami. Po pierwsze, jestem skłonny uważać, że rok 1941 w większym stopniu niż 1939 oznaczał dla działaczy ukraińskiego ruchu narodowego przejście z fazy planowania do fazy aktywnej działalności polityczno-wojskowej, co było związane z niemiecką agresją przeciwko ZSRS. Po drugie, wówczas ukazała się najbardziej szczegółowa w ukraińskiej myśli politycznej pierwszej połowy XX w. praca poświęcona temu zagadnieniu, a mianowicie *Podział Rosji* Łypy.

Wariant socjalistyczny: idee podziału Rosji w myśli prawego skrzydła Ukraińskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów

Socjalistyczny wariant podziału Rosji został sformułowany przez czołowych działaczy prawego skrzydła Ukraińskiej Partii Socjalistów-Rewolucjonistów (UPSR, eserzy), Nikifora Hryhorijewa, a przede wszystkim przez Mykytę

⁵ Ten wątek widać już w napisanym w 1906 r. przez Michnowskiego programie Ukraińskiej Partii Ludowej, w którym za jedyną akceptowalną formę federacji uznawano „federacje wolnych narodów”, *Програма Української Народної Партії*, w: *idem, Суспільно-політичні твори*, oprac. І. Гирич, О. Проценко, Ф. Турченко, Київ 2015, s. 288.

⁶ Analiza ta nie ma na celu całkowitego wyczerpania tematu, lecz stanowi autorski wybór najważniejszych idei. Można byłoby się zastanawiać nad omówieniem jeszcze kilku koncepcji. Idea federacji pontyjskiej Stepana Rudnyckiego sprowadza się jedynie do odcięcia od Rosji zachodnich jej prowincji i ma dość ograniczony charakter. Idea Władysława Łypynskiego, choć zakładała, że po utworzeniu niepodległej Ukrainy powstanie Związek Trzech Rusi z dominującą rolą państwa ukraińskiego, to pozostała w fazie szkicu. Z kolei idee Ukraińskiego Narodowego Ruchu Kozackiego Iwana Połtawecia-Ostrianyci posiadały zauważalnie mniejszy ciężar gatunkowy niż koncepcje środowisk, jakie omówiłem w niniejszym tekście. С. Рудницький, *Українська справа зі становища політичної географії*, Берлін 1923, s. 136–138; В. Липинський, *Листи до братів хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму*, Відень 1926, s. 329; M. Kellogg, *Rosyjskie źródła nazizmu*, tłum. S. Kędziński, Poznań 2015, s. 93–94, 283, 284.

Szapowała⁷. We wrześniu 1921 r. Hryhorijew zorganizował czterodniową dyskusję pt. „Kwestia narodowa na wschodzie Europy”, poświęconą zagadnieniom niezależności republik ZSRS oraz utworzenia demokratycznego związku wolnych narodów Europy Wschodniej⁸. Idea podziału Rosji tego środowiska wykulała się w ramach funkcjonującej w Pradze w latach 1926–1930 Socjalistycznej Lidze Nowego Wschodu, którą obok prawego ukraińskich eserów tworzyła grupa rosyjskich eserów Wiktora Czernowa, a także socjalistyczne ugrupowania białoruskie, ormiańskie, żydowskie i inne⁹.

Sam kształt idei podziału Rosji w myśli prawego skrzydła eserów możemy zrekonstruować w oparciu o prace Szapowała. Intelktualista zaznaczał, że w Europie Zachodniej i Wschodniej miały miejsce odmienne procesy. Zachód miał podążać w kierunku głębszej integracji. Przejawem tego było stworzenie Ligi Narodów i wejście w jej skład Niemiec, zaistnienie ruchu paneuropejskiego, a wraz z nim dążenie silniejszego zespolenia kontynentu w wymiarach ekonomicznym i aksjologicznym. Na Wschodzie miał trwać proces dyferencjacji społecznej i narodowej, formowanie się klas i narodów¹⁰. Proces ten w ocenie Szapowała był niemożliwy do zatrzymania, prowadząc do przekształcenia Wschodu Europy – „amorficznej masy” – w „kompleks oddzielnych narodowych agregatów, które politycznie same określają się, jako niepodległe państwa”¹¹.

Szapował opowiadał się za realizacją tego procesu w sposób pokojowy, drogą pracy organicznej. Po pierwsze, sądził, że ZSRS, Rumunia i Polska znacznie przewyższają siłą Ukraińców, co czyniło perspektywę zdobycia niepodległości drogą zbrojnego wystąpienia problematyczną. Nie wierzył również w możliwość wyzwolenia w następstwie wojny między Polską a ZSRS. Scenariusz taki oceniał równocześnie jako nierealny i szkodliwy. Nierealny, nie widział bowiem perspektyw wybuchu takiego konfliktu, a szkodliwy, gdyż scenariusz ten prowadziłby do zrujnowania Ukrainy¹². Po drugie, Szapował sądził,

⁷ Jesienią 1920 r. doszło do podziału w partii eserów. Od orientującej się na współpracę z bolszewikami Zagranicznej Delegacji UPSR oddzieliła się niepodległościowa grupa pod kierownictwem Szapowała, А. Криськов, *Українська партія соціалістів-революціонерів у міжвоєнній Чехословаччині*, „Гуманітарні студії: історія та педагогіка”, 2021, nr 2, s. 33–34.

⁸ W dyskusjach wzięli udział przedstawiciele kilku ruchów narodowych: Rosji, Ukrainy, Białorusi, Gruzji, a także Kozactwa, О. Сухобокова, *Працька група УПСР та створення Соціалістичної ліги нового Сходу*, „Східноєвропейський історичний вісник”, 2018, nr 6, s. 135.

⁹ М. Шаповал, *Міжнаціональне становище українського народу*, Прага 1935, s. 78.

¹⁰ *Idem*, *Большевизм і Україна*, Прага 1926, s. 55.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, s. 40–42.

że kapitalistyczna Europa Zachodnia dąży do wykorzystania Wschodu jako „agrarnego uzupełnienia” dla swojej gospodarki przemysłowej. W obliczu tego zagrożenia Szapował postrzegał wewnętrzne konflikty między narodami Wschodu jako prowadzące do osłabienia ich siły, a tym samym szkodliwe. Jednocześnie sądził, że panująca sowiecka dyktatura prowadzi narody do degradacji, a tym samym czyni je podatnymi na ekonomiczną agresję ze strony państw kapitalistycznych¹³.

Szapował opowiadał się za podziałem ZSRS na jego części składowe oraz skasowaniem dyktatury partii komunistycznej. Działacz socjalistyczny sądził, że nowe państwa powstałe wskutek dekompozycji ZSRS, takie jak Rosja, Ukraina, Białoruś, państwa Kaukazu¹⁴, a także istniejące już wcześniej państwa bałtyckie będą w stanie odnaleźć „godną formę solidaryzacji – Wolną *Spilkę*” opartą na zasadach demokracji i socjalizmu. Działacz przyjmował wariant poszerzenia związku o państwa Europy Środkowej (Polska, Czechosłowacja, Węgry, kraje bałkańskie), lecz zastrzegał, że na przeszkodzie jego urzeczywistnienia stoją odmienne struktury społeczne narodów ZSRS i Europy Środkowej¹⁵. W ramach Wolnej *Spilki* miałyby funkcjonować związki taryfowo-celny, wspólna polityka zagraniczna, zaś poszczególne państwa byłyby gwarantami swoich granic i praw mniejszości narodowych¹⁶. Dla mniejszości narodowych w ramach państw związku była przewidziana narodowo-terytorialna autonomia¹⁷. Równoległe Szapował sądził, że zbliżenie Wolnej *Spilki* z „burżuazyjno-reakcyjnym blokiem imperialistycznym”, za jaki uznawał państwa Ligi Narodów, było ówczas niemożliwe. Mogło do niego

¹³ *Ibidem*, s. 54–56. W rezolucjach Zagranicznej Konferencji UPSR w lutym 1927 r. deklarowano, że należy: „uniknąć niepotrzebnego i szkodliwego zaostrzenia walki z tymi narodami, które w czasach minionych, prowadzone przez feudalnych i kapitalistycznych najeźdźców, pomagały swoim państwom odgrywać rolę ciemniźcydła narodu ukraińskiego, a teraz same dążą do stworzenia nowych wolnych wzajemnych stosunków państwowych ze swoimi sąsiadami”, *Резолюції Закордонної Конференції УПСР-Р 6 лютого 1927 р. в Празі*, „Вільна спілка”, 1927–1929, nr 3, s. 61.

¹⁴ Dość niejednoznaczny był stosunek prawego skrzydła ukraińskich eserów do kwestii kozackiej. Z jednej strony grupa opowiadała się za włączeniem Kubania w skład Ukrainy, z drugiej – Szapował umiarkowanie pozytywnie wartościował ideologię Wolnego Kozactwa (grupa ta dążyła do budowy państwa kozackiego na wschód od Ukrainy). Sądził, co prawda, że idea ta ma charakter terytorialny, a nie narodowy, lecz zarazem jawi się jako jeden z przejawów „narastania świadomości politycznej we wschodnio-europejskich chłopskich narodach i terytorialnych konglomeratach, a tym samym odgrywa rolę »czynnika postępu«”, *ibidem*, s. 55; М. Шаповал, *Міжнаціональне становище...*, s. 84–85.

¹⁵ М. Шаповал, *Большевизм і Україна...*, s. 56.

¹⁶ *Idem*, *До трудящих усіх народів*, „Нова Україна”, 1927, t. 6, nr 10–11, s. 96.

¹⁷ *Idem*, *Большевизм і Україна...*, s. 54.

dojść w przyszłości wraz z ewolucją Zachodu w kierunku ideałów socjalizmu¹⁸. Niemniej dalekosiędnym postulatem Szapowała pozostawało przejście od Wolnej *Spilki* Europy Wschodniej do Stanów Zjednoczonych Europy i dalej do federacji światowej¹⁹.

Szapował sprzeciwiał się ideom interwencji, krytykował też orientacje na siły zewnętrzne – nie tylko na Polskę i Związek Sowiecki, lecz również na Niemcy²⁰. Dystans wobec tych orientacji nie był jednak równomierny. W styczniu 1929 r. przekonywał, że Ukraina potrzebuje przede wszystkim pokoju z Rosją, bo jedynie w ten sposób zdoła włączyć ziemie zachodnio-ukraińskie w skład Zjednoczonej Ukrainy, co pozwoli stawić czoła agresji ze strony Zachodu (w pierwszej kolejności Niemiec)²¹.

Wariant liberalno-demokratyczny: podział Rosji w myśli Centrum Państwowego Ukraińskiej Republiki Ludowej

Idee podziału Rosji były popularne zarówno wśród działaczy Centrum Państwowego Ukraińskiej Republiki Ludowej (CP URL)²², jak i w organizacjach prometejskich współtworzonych przez to środowisko, takich jak powołany w 1928 r. w Warszawie Klub „Prometeusz” czy powstałe w Paryżu „Prometeusz” (w 1926 r.) oraz Komitet Przyjaźni Kaukazu, Turkiestanu i Ukrainy (w 1934 r.)²³. Biorąc pod uwagę, że ruch prometejski był koordynowany przez władze polskie, zaś działacze CP URL opowiadali się za kompromisem z Polską i Rumunią w sprawie ziem zachodnioukraińskich, nie powinno dziwić, że środowisko to odwoływało się do polskich koncepcji podziału Rosji (np. do idei środowiska „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego”)²⁴.

¹⁸ *Ibidem*, s. 57–58.

¹⁹ *Idem*, *До трудящих...*, s. 96.

²⁰ *Idem*, *Большевизм і Україна...*, s. 58.

²¹ *Idem*, *Щоденник. Від 1 січня 1925 р. до 22 лютого 1932 р. II частина*, oprac. С. Зеркаль, Нью-Йорк 1958, s. 82.

²² Mowa tu o emigracyjnym rządzie Ukraińskiej Republiki Ludowej. Szerzej na temat CP URL, zob. J.J. Bruski, *Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1920–1940)*, w: *Rządy bez ziemi: struktury władzy na uchodźstwie*, red. R. Żurawski vel Grajewski, Warszawa 2014, s. 181–205.

²³ В. Комар, *Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939)*, Івано-Франківськ 2011, s. 299.

²⁴ О. Шульгин, *Державність чи гайдамаччина? (Збірник статей та документів)*, Париж 1931, s. 8–9, 21; К., *Проблеми Східної Європи*, „Тризуб”, 1939, t. 15, nr 5, s. 5–7.

Omawiana idea była obecna w poglądach czołowych działaczy CP URL od początku lat dwudziestych. W 1921 r. prezes Dyrektoriatu URL Symon Petlura w broszurze *Współczesna ukraińska emigracja i jej zadania* pisał, że istnienie Finlandii, krajów bałtyckich, jak i Polski obejmującej ziemie ukraińskie i białoruskie nie mogą być postrzegane jako trwałe bez powstania państwa ukraińskiego, gdyż:

Tylko ono jako najsilniejsze pod względem liczebności swojej ludności, bogactw materialnych i militarnej odporności może być bazą, podstawą mniej więcej niezachwianego życia nowych tworów państwowych organizowanych z byłej Rosji. Tylko powstanie i umocnienie się tego państwa może faktycznie zdecydować o losie Rosji i doprowadzić do jej ostatecznego i nieodwracalnego podziału²⁵.

W dążeniu do podziału Rosji Petlura opowiadał się za bezpośrednią aktywnością narodu ukraińskiego w Związku Sowieckim. Równocześnie stwierdzał, że działalność ta „będzie niepełna, a może i nie wystarczająca” jeżeli ukraińska emigracja nie zdoła przekonać opinii publicznej mocarstw o błędności idei restauracji Imperium Rosyjskiego. Kluczowymi państwami, do których Petlura kierował swój przekaz były Wielka Brytania, Francja, a do pewnego stopnia również Stany Zjednoczone²⁶. Naczelnym ataman stanowczo sprzeciwił się koncepcjom przekształcenia Rosji w federację²⁷. W liście do Andrija Liwyckiego z czerwca 1922 r. przekonywał, że dla realizacji zasadniczego celu konieczne jest wejście w ścisły kontakt z „państwami jednakowo zainteresowanymi podziałem Rosji”. Wśród nich wymieniał Gruzję, Azerbejdżan, Armenię i Kubań. Równocześnie opowiadał się za poszukiwaniem wsparcia w Finlandii, Polsce, Łotwie oraz Rumunii²⁸. Petlura sprawował obowiązki przewodniczącego CP URL do maja 1926 r., kiedy zginął w zamachu. Jego następcą na stanowisku prezesa Dyrektoriatu URL Andrij Liwycki również popierał omawianą ideę. Wiosną 1933 r. podczas jednego z wykładów zauważył, że niektóre państwa europejskie rozumiały, że podział Rosji odpowiada ich realnym interesom oraz jest niezbędny dla stabilizacji wschodu Europy. Liwycki upatrywał w tym szans na wsparcie walki wyzwoleniczej narodu ukraińskiego²⁹.

²⁵ О. Ряст [С. Петлюра], *Сучасна українська еміграція та її завдання*, Щипіорно 1921, s. 43.

²⁶ Лист С. Петлюри до А. Лівичького, 14 червня 1922 р., w: А. Лівичький, *Листування (1919–1953 роки)*, оргас. Я. Файзулін, Київ 2019, s. 398; Лист С. Петлюри до А. Лівичького, 23 грудня 1924 р., w: *ibidem*, s. 463.

²⁷ О. Ряст [С. Петлюра], *Сучасна українська еміграція...*, s. 47–48.

²⁸ Лист С. Петлюри до А. Лівичького, 14 червня 1922 р., s. 399.

²⁹ А. Лівичький, *Промова виголошена в одній з еміграційних колоній на весні 1933 року*, w: О. Шульгин, *Без території. Ідеологія та чин уряду У.Н.Р. на чужині*, Париж 1934, s. 135.

Dużo uwagi tematowi podziału Rosji poświęcał pełniący w CP URL funkcję ministra spraw zagranicznych Ołeksandr Szulhyn. Idee podziału Rosji w oparciu o argumenty historyczne, ekonomiczne, polityczne podnosił już jako członek delegacji URL podczas konferencji pokojowej w Paryżu. Wówczas utrzymywano, że „dopóki Ukraina nie będzie uznana – nie będzie spokoju na wschodzie Europy”. Kwestii niezależności Ukrainy Szulhyn poświęcił też francuskojęzyczną broszurę *Les problèmes de l'Ukraine*³⁰.

Do zagadnienia tego wracał znacznie szerzej w referacie wygłoszonym w grudniu 1932 r. w Paryżu podczas ukraińsko-kaukaskiego święta, zorganizowanego przez Komitet France-Orient. Szulhyn postrzegał Rosję jako azjatycką despotę. Powołując się na Monteskiusza, przekonywał, że państwa tego typu zazwyczaj „upadały w strasznych powstaniach niewolników i podbitych narodów”³¹.

Rosja w jego perspektywie jawiła się jako swoiste imperium słabości, powstałe dzięki szczęśliwemu zbiegowi okoliczności. Ekspansja w czasach Iwana IV Groźnego była możliwa wskutek słabości Chanatów Kazańskiego i Astrachańskiego. Komentując podbój Syberii, Szulhyn stwierdzał: „tworząc azjatyckie imperium, posłańcy carów musieli więcej walczyć przeciwko siłom przyrody niż przeciwko rzeczywistym trudnościom politycznym”³². Szulhyn dostrzegał sprzeciw, z którym Rosja spotkała się na Kaukazie oraz w Azji Centralnej w XIX w., lecz twierdził, że tamtejsze wojny nie stanowiły niebezpieczeństwa dla imperium. Zauważał również, że trzech przeciwnicy, z którymi Rosja zetknęła się w swojej ekspansji na zachód i południowy zachód, okres świetności mieli już za sobą. Polska i Turcja w XVIII w. weszły w stan upadku, zaś Szwecja Karola XII była państwem słabszym niż w czasach Gustawa Adolfa. Kiedy w 1914 r. Rosja w końcu trafiła na silnego rywala, jakim były Niemcy, doszło do jej pierwszego rozpadu. Ponadto Szulhyn był przekonany, że niemożliwe jest rozszerzenie jednolitego sposobu rozumienia patriotyzmu na teren olbrzymiego imperium. Klęski poniesione przez Rosję w I wojnie światowej w ocenie Szulhyna nie poskutkowały wybuchem uczuć patriotycznych wśród Rosjan, lecz doprowadziły do wzrostu świadomości narodowej narodów zniewolonych³³.

Perspektywa sztuczności i przypadkowości Imperium Rosyjskiego prowadziła Szulhyna do opowiedzenia się za jego podziałem. W jego opinii

³⁰ Довідна записка Олександра Шульгина про його діяльність у складі делегації УНР на Мирній Конференції в Парижі, w: Олександр Шульгин в українському державотворенні та міжнародній політиці, oprac. В. Піскун, Київ 2016, s. 183.

³¹ О. Шульгин, Спадщина Російської імперії і визволення пригнічених народів, w: *idem*, *Без території...*, s. 238.

³² *Ibidem*, s. 239.

³³ *Ibidem*, s. 240.

nie był to jedynie postulat, lecz już trwający proces, o czym świadczyło to, że „Finlandia, Estonia, Łotwa, Litwa, Polska i Besarabia nie należą już do Moskwy”³⁴. Za nimi miały podążać kolejne części imperium: Ukraina, Turkiestan i Kaukaz. Narody tego ostatniego regionu miały znaleźć się we wspólnej Konfederacji Kaukaskiej³⁵. Szulhyn popierał też ideę państwowości kozackiej na wschód od Ukrainy, jaka mogłaby przyjąć formę konfederacji grupującej Kozaków zamieszkujących tereny Donu, Kubania i Tereku³⁶.

Będąc zdecydowanym zwolennikiem odgradzenia się od Rosji i „bronienia się od wszystkich moskiewskich chorób” kierownik polityki zagranicznej CP URL zarazem deklarował: „nasza wrogość do narodu rosyjskiego zniknie natychmiast w ten dzień, kiedy on zgodzi się żyć z nami w dobrym sąsiedztwie, jako państwa wolne i niezależne”³⁷. Nieco ponad rok później podczas dyskusji nad referatem azerbejdżańskiego działacza Mir Yaquba Mehdiyeva *Sytuacja międzynarodowa i zniewolone narody ZSRS* Szulhyn twierdził, że w działaniach niepodległościowych naród ukraiński powinien bazować na własnych siłach, lecz równocześnie zaznaczał, że „bez tej czy innej pomocy z zewnątrz nie stworzono w czasach najnowszych żadnego państwa”³⁸.

Tematy związane z podziałem Rosji stały się przedmiotem znacznie żywszej dyskusji, kiedy w czerwcu na konferencji ekonomicznej w Londynie (12–17 VI 1933) minister wyżywienia i rolnictwa Niemiec Alfred Hugenberg zaproponował oddanie do dyspozycji „narodu bez przestrzeni” (*Volk ohne Raum*) terenów nadających się do zasiedlenia³⁹. Sugestię tę odczytywano

³⁴ *Ibidem*, s. 239–240.

³⁵ *Ibidem*, s. 242. Dwa lat później faktycznie doszło do podpisania Paktu Konfederacji Kaukaskiej przez przedstawicieli Północnego Kaukazu, Gruzji i Azerbejdżanu. CP URL stało na stanowisku poparcia takiego sojuszu, zachowując pewien dystans wobec Armenii, *Пакт Кавказької конфедерації*, „Тризуб”, 1934, t. 10, nr 27–28, s. 14–15; O. Шульгин, *Без території...*, s. 105.

³⁶ O. Шульгин, *Без території...*, s. 103–105.

³⁷ *Idem*, *Спадщина Російської імперії...*, s. 244. Należy zaznaczyć, że działacze URL uznawali taki scenariusz za iluzoryczny. Mykoła Trocki pisał na łamach „Tryzuba”: „próbą oddzielenia Ukrainy i innych obcych ziem od Moskwy oburza i przeraża w największym stopniu każdego Moskala”, М. Данько [М. Троцький], *Москва, поневолені нації і Європа*, „Тризуб”, 1938, t. 14, nr 14, s. 4.

³⁸ С.Г., *Міжнародна ситуація та поневолені народи ССРСР*, „Тризуб”, 1934, t. 10, nr 4, s. 9. Analogiczne twierdzenie w odniesieniu wszystkich narodów zniewolonych, пор. „Боротьба за визволення націй – це великий процес у історії цілого людства” (про засідання в Парижі Комітету Приязні Народів Кавказу, Туркестану та України), „Тризуб”, 1935, t. 11, nr 47, s. 6.

³⁹ A. Hugenberg, *Unsigned memorandum*, w: *Documents on German Foreign Policy 1918–1945*, Series C, t. 1: *The Third Reich, First Phase, January 30 – October 14, 1933*, London 1957, s. 562–567.

jako oczywiste nawoływanie do podziału ZSRS, co wywołało silną dyskusję międzynarodową.

W kwietniu 1934 r. na łamach oficjalnego organu CP URL „Tryzuba” ukazały się dwa artykuły o jednakowym tytule *Podział Rosji*, które stanowiły element debaty zainspirowanej przez memorandum Hugenberga. Autorem pierwszego z nich był profesor Ukraińskiej Akademii Gospodarczej w Podiebradach Kost Macijewycz. Uczony swój wywód rozpoczynał od wyrażenia przekonania, że w przypadku wojny ZSRS, z którymś z „jego sąsiadów” może zostać podniesiona kwestia podziału Rosji w znaczeniu daleko posuniętej likwidacji całej spuścizny imperium. Macijewycz sądził, że perspektywa podziału sprawiła, że rosyjskie ugrupowania emigracyjne zaczęły postrzegać Józefa Stalina jako „obroncę jedności Państwa Rosyjskiego”. Uczony zauważał również, że środowiska te próbowały przeciwdziałać idei podziału Rosji, podnosząc argumenty bałkanizacji europejskiej części Rosji oraz japońskiego niebezpieczeństwa na Syberii⁴⁰.

Zdaniem Macijewycza Rosja pod względem ekonomicznym nigdy nie stanowiła jednolitego organizmu, którego wszystkie części żyłyby wspólnym życiem. Nie zdołała doprowadzić do rozwoju podbitych prowincji. Opanowanie nowych terenów wiązało się z takimi wydatkami na aparat policyjny i armię, że ludność centralnych guberni nie była w stanie odpowiednio spożytkować zdobyczy. Polityka ekonomiczna nakierowana na wykorzystanie sił produkcyjnych całego kraju miała rozpocząć się za czasów premiera Siergieja Wittego na początku XX w., lecz dopiero bolszewicy mieli zrozumieć, że „jedna i niepodzielna” Rosja może się utrzymać tylko wtedy, kiedy będzie stanowić wspólny organizm ekonomiczny. Ich dążenia do realizacji tego celu miały zakończyć się fiaskiem⁴¹.

Macijewycz zauważał we współczesnym mu świecie przeludnienie w krajach rozwiniętych, a zarazem istnienie olbrzymich i słabo zasiedlonych terytoriów w azjatyckiej części ZSRS. Uczony sądził, że skoro „sednem kryzysu [finansowego] jest nadprodukcja wszystkich towarów, która została wywołana przez niebywały rozwój techniki i produktywności pracy ludzkiej, to jedynym lekiem przeciwko niej [...] może być podniesienie konsumpcji poprzez rozszerzenie rynku”. To rozszerzenie miało się dokonać wskutek „ekonomicznego ożywienia »martwych« do tego czasu terytoriów i ich kulturowej kolonizacji”⁴².

Dwa tygodnie później w „Tryzubie” opublikowano tekst innego profesora Ukraińskiej Akademii Gospodarczej, Maksyma Sławinskiego. Autor

⁴⁰ K. Мацієвич, *Розподіл Росії*, „Тризуб”, 1934, t. 10, nr 15, s. 2–3.

⁴¹ *Ibidem*, s. 6.

⁴² *Ibidem*, s. 5.

polemizował z tezami rosyjskiej emigracji na temat podziału Rosji, a jednocześnie podnosił własne postulaty na ten temat. Sławinski rozpoczął swój tekst od streszczenia tez rosyjskiej emigracji. Zgodnie z nimi, po pierwsze, nastął czas sprzyjający dla rozpadu Rosji, a to wskutek kombinacji trzech czynników:

- (a) Zainteresowania niektórych wielkich mocarstw scenariuszem podziału Rosji.
- (b) Chęci oddzielenia się od Rosji wszystkich nierosyjskich narodów ZSRS od Ukraińców przez Kozaków, narody Kaukazu, Turkiestanu, Syberii i Dalekiego Wschodu.
- (c) Wewnętrznego upadku reżimu sowieckiego oraz jego niezdolności do obrony granic w przypadku agresji zewnętrznej.

Po drugie, podział Rosji rozpocząłby się w momencie, kiedy ZSRS zostałby zmuszony do walki w Europie lub w Azji. Proces ten nastąpiłby wskutek działania czynników zewnętrznych (Niemcy, Japonia lub Wielka Brytania) oraz wewnętrznych (wystąpienia narodów zniewolonych). Po trzecie, wskutek podziału Rosja mogłaby zostać ograniczona do granic z początku XVII, a nawet z drugiej połowy XVI w., a więc do granic poprzedzających opanowanie przez Jermaka Timofiejewicza zachodniej Syberii. Ukraiński działacz podpisywał się pod powyższymi tezami⁴³.

Ciekawym wątkiem artykułu była polemika z przekonaniem rosyjskiej emigracji, że rozwój ludzkości idzie w kierunku tworzenia wielkich organizmów państwowych. Sławinski był przekonany, że równolegle ma miejsce odwrotny proces dyferencjacji. Przykładami ostatniego było zniknięcie Imperium Osmańskiego, Austro-Węgier czy procesy dezintegracyjne w Chinach. Sławinski był ponadto przekonany, że procesy dyferencjacji zawsze zdobywają przewagę nad koncentracyjnymi, co popierał szeregiem przykładów. Uczony zwracał uwagę na dążenia niepodległościowe Indii, ewolucję brytyjskich kolonii w kierunku niepodległych państw, uniezależnienie Irlandii, ruchy prowansalski i bretoński, a także na ruch emancypacyjny ludności afroamerykańskiej oraz ograniczenie procesów asymilacyjnych w USA⁴⁴.

Zdaniem Sławinskiego najpełniejszy rozwój narodowy miał miejsce w małych państwach, które jawiły się jako rezultat procesów dyferencjacyjnych, takich jak Holandia, Belgia, Szwajcaria, Dania, Norwegia. Krytyczniej odnosił się do państw będących rezultatem koncentracji. Najwyżej ocenił koncentrację niemiecką i włoską. Sądził, że miała ona charakter organiczny, dążąc do jedności narodowej, choć dostrzegał też zagrożenie nadmiernej

⁴³ М. Славінський, *Розподіл Росії*, „Тризуб”, 1934, т. 10, nr 13–14, s. 7.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 9–10.

eksploatacji peryferii przez centrum. Koncentracja amerykańska miała doprowadzić do wytworzenia się z rozmaitych etnosów jednego narodu. W przypadku Francji i Wielkiej Brytanii koncentracja nie miała charakteru organicznego, lecz Sławinski sądził, że podbój dla podporządkowanych przez te imperia ludów oznaczał także rozwój cywilizacyjny⁴⁵. Inaczej sprawa miała wyglądać w przypadku Rosji, która, podbijając narody znajdujące się na wyższym stopniu rozwoju cywilizacyjnego od niej samej, przyczyniała się do zahamowania ich rozwoju. Sławinski oceniał, że koncentracja rosyjska pochodzi „od azjatyckich wielkich koncentracji typu despotycznego”. Równolegle zauważał, że próby Piotra I uczynienia z Rosji państwa policyjnego oraz Lenina i Stalina zbudowania kraju socjalistycznego w rozumieniu europejskim zakończyły się fiaskiem⁴⁶.

W 1937 r. na łamach „Tryzuba” ukazał się tekst autorstwa sekretarza CP URL przy Lidze Narodów Mykoły Liwyckiego *Przeciwko bolszewikom czy przeciwko Moskwie?* Autor przekonywał, że podział Rosji oraz utworzenie państw narodów zniewolonych jawią się jako „nienaruszalny postulat polityki ukraińskiej na forum międzynarodowym”⁴⁷. Działacz podkreślał konieczność zdobycia poparcia dla tych idei wśród cudzoziemców. Polemizując z zarzutami stawianymi przez środowiska nacjonalistyczne, opisywał też stosunek CP URL do interwencji: „jedną rzeczą jest zbrojna interwencja i przebywanie cudzoziemskiej siły na naszym terytorium, a zupełnie inną rzeczą jest stworzenie i wykorzystanie przychylnej nam koniunktury międzynarodowej i szukanie sojuszników może nawet dla przyszłej wojny przeciwko naszemu wrogowi w celu ułatwienia walki narodu ukraińskiego”⁴⁸.

W październiku 1938 r. na łamach „Tryzuba” premier URL Wjaczesław Prokopowycz opublikował tekst *Ukraina i rekonstrukcja Europy*, przekazany wcześniej Niemcom, Włochom, Francji, Wielkiej Brytanii, a także mocarstwom nieuczestniczącym w konferencji monachijskiej. Prokopowycz, powołując się na zasadę samookreślenia narodów, postulował „wyzwolenie nie-moskiewskich narodów i odnowienie ich niezależnych państw”, a także ograniczenie Rosji do jej granic etnograficznych. Działacz przekonywał, że takie uporządkowanie spraw w Europie Wschodniej „pozwoли ustanowić równowagę polityczną na kontynencie”. W jego optyce źródłem wszystkich niepokojów w Europie jawiła się Moskwa, która „wygrałaby na możliwej wojnie między państwami zachodnimi”⁴⁹. Tekst Prokopowycz kończył wezwaniem państw

⁴⁵ *Ibidem*, s. 10–11.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 11.

⁴⁷ М.Л., *Проти большевиків чи проти Москви?*, „Тризуб”, 1937, t. 13, nr 17–18, s. 11.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 12.

⁴⁹ В. Прокопович, *Україна і реконструкція Європи*, „Тризуб”, 1938, t. 13, nr 41, s. 3.

zachodnich, aby nakreśliły środki „zdolne położyć kres tyranii i rozkładowym wysiłkom ZSRS”⁵⁰.

Kilka uwag odnoszących się pośrednio do koncepcji podziału Rosji w myśli CP URL poczynił Mykoła Trocki w drugiej połowie lat trzydziestych. Działacz ten wykluczał współpracę w tym procesie z emigracją rosyjską, uznając, iż jej przedstawiciele prędzej wsparliby utrzymanie przez Sowieców władzy nad Ukrainą niż „zgodziliby się na zniszczenie moskiewskiego ośrodka Kominternu poprzez oddzielenie narodów zniewolonych od Moskwy”⁵¹. Publicystyka Trockiego świadczyła o pewnej ewolucji linii CP URL w kierunku państw Osi. W 1937 r. Trocki opowiadał się za porozumieniem mocarstw europejskich, które jego zdaniem byłoby „równoznaczne z końcem ZSRS”⁵². W dwóch kolejnych latach w jego publicystyce dotyczącej zagadnienia narodów zniewolonych w ZSRS można było dostrzec zarówno wyraźny krytycyzm wobec Anglii i Francji, jak i elementy pochwały Niemiec⁵³. Mimo to, 1 września 1939 r. uerelowcy jednoznacznie opowiedzieli się po stronie Polski, Anglii i Francji⁵⁴. Można przypuszczać, że na taką a nie inną decyzję wpłynęło zawarcie paktu Ribbentrop–Mołotow, a także fakt, że główne ośrodki ruchu znajdowały się w Paryżu i w Warszawie.

Wariant nacjonalistyczny: koncepcje Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów

Innym ukraińskim ugrupowaniem, które podejmowało temat podziału Rosji była Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) powstała w 1929 r. z połączenia Ukraińskiej Organizacji Wojskowej i kilku młodzieżowych organizacji nacjonalistycznych⁵⁵. W jej ramach można było wyszczególnić trzy odmienne podejścia do zagadnienia podziału Rosji. Pierwsze z nich reprezentowali działacze starszego pokolenia nacjonalistów, tworzący Prowid Ukraińskich

⁵⁰ *Ibidem*, s. 4.

⁵¹ М. Данько [М. Троцький], *Двадцять років Комінтерну і поневолені нації СССР*, „Тризуб”, 1939, t. 15, nr 13, s. 7.

⁵² *Idem*, *Поневолені нації СССР і національні держави*, „Тризуб”, 1937, t. 13, nr 27, s. 5.

⁵³ *Idem*, *Поневолені нації СССР і європейська криза*, „Тризуб”, 1939, t. 15, nr 20, s. 4–6; *idem*, *Що гарантують західні демократії поневоленим Москвою націям?*, „Тризуб”, 1939, t. 15, nr 25, s. 10; *idem*, *Москва, поневолені нації...*, s. 3.

⁵⁴ [Передова], „Тризуб”, 1939, t. 15, nr 29–30, s. 2.

⁵⁵ Szerzej na temat OUN zob. R. Wysocki, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia*, Lublin 2003; D. Svoboda, *Jablko z oceli – Zrod, vývoj a činnost ukrajinského radikálneho nacionalismu v letech 1920–1939*, Praha 2021.

Nacjonalistów (PUN) i przebywający w większości na emigracji, drugie – lwowskie środowisko „Deszeweji Knyżki” i „Het’ z Bolszewyzmem”, skupione wokół Iwana Mitryngi, ostatnie – przedstawiciele radykalnej frakcji złożonej z ówczesnych lub byłych działaczy Krajowej Egzekutywy OUN.

W kwietniu 1930 r. na łamach „Rozbudowy Nacji” referent propagandy PUN Wołodymyr Martyneć opowiadał się za „ostatecznym rozpadem” imperium sowieckiego i powstaniem bloku państw, który blokowałby ekspansję rosyjską na zachód, zmuszając Moskwę do zwrócenia się w stronę Azji. Działacz przewidywał wyzwolenie Ukrainy, Białorusi, narodów kaukaskich i zakaspijskich, a także Kozactwa. Oprócz tego podkreślał on znaczenie współpracy z państwami, które „mają porachunki z naszymi wrogami narodowymi”, co w praktyce oznaczało przyjęcie orientacji proniemieckiej⁵⁶. Rok później Dmytro Andrijewski, referent polityczny PUN, przekonywał, że w ukraińskiej propagandzie należy podnosić korzyści dla Europy z utworzenia bloku narodów zniewolonych, złożonego z Ukrainy, Kozaków i narodów kaukaskich. W jego optyce uniezależnienie się tych państw prowadziłoby równocześnie do rozszerzenia „ekonomicznego i politycznego systemu” Europy, a zarazem do „unieszkodliwienia Moskwy”. Andrijewski sądził, że jedyna droga do upadku ZSRS wiedzie przez wsparcie ruchów narodowych. Zewnętrzna interwencja przyczyniłaby się jego zdaniem do wzmocnienia reżimu. Nie widział również sensu we wspieraniu przez państwa europejskie rosyjskiej emigracji, postrzegając ją jako „obcą narodowi”⁵⁷. Działacze OUN przyglądali się uważnie, czy międzynarodowa sytuacja tworzy perspektywy sprzyjające realizacji idei podziału Rosji. Prym wiódł tu przedstawiciel nacjonalistów we Włoszech Jewhen Onacki. W 1932 r. w następstwie rozmowy z profesorem Uniwersytetu Rzymskiego i światowym ekspertem w zakresie prawa Amadeo Gianinim doszedł do wniosku o zainteresowaniu Włoch ideą podziału Rosji⁵⁸. W październiku 1932 r. podkreślał zaciekanie Japonii tą kwestią⁵⁹. Z kolei w kwietniu 1934 r. pisał do lidera organizacji Jewhena Konowalca, że Ukraina może być dla Angli dobrym „wspólnikiem dla rozpadu Imperium Rosyjskiego”⁶⁰.

⁵⁶ В. Мартинець, *Українська справа та її зовнішнє ставлення*, „Розбудова нації”, 1930, т. 3, nr 5–6, s. 115.

⁵⁷ Д. Андрієвський, *Українська пропаганда закордоном*, „Розбудова нації”, 1931, т. 4, nr 1–2, s. 5.

⁵⁸ Лист Є. Онацького до Є. Коновальця, 10 травня 1931 р., w: Є. Онацький, *У вічному місті*, т. 2: *Записки українського журналіста. 1931–1932 роки*, Торонто 1981, s. 63.

⁵⁹ Лист Є. Онацького до Є. Коновальця, 7 жовтня 1931 р., w: *ibidem*, s. 223.

⁶⁰ Лист Є. Онацького до Є. Коновальця, 17 квітня 1934 р., w: Є. Онацький, *У вічному місті*, т. 4: *Записки українського журналіста. 1934 рік*, Торонто 1989, s. 100.

Spośród działaczy OUN na emigracji największą uwagę tematowi podziału Rosji poświęcał sędzia OUN Makar Kusznirowicz w tekstach publikowanych na łamach „Rozbudowy Nacji” w latach 1929–1931. W styczniu 1931 r. w artykule *Problem ukraińskiej mocarstwowości i przyszłość Europy Wschodniej* Kusznirowicz przekonywał, że stabilizacja stosunków w Europie oraz jej normalny rozwój gospodarczy są niemożliwe dopóki na wschodzie „panuje dyktatura bolszewicka”, a kwestie narodowościowe pozostają nierozwiązane⁶¹.

Według jego projektu Związek Sowiecki miał zostać podzielony na szereg niepodległych państw, których granice w znacznym stopniu opierałyby się na istniejących granicach związkowych. Wśród nowych twórców państwowych Kusznirowicz wymieniał Ukrainę, Białoruś, Gruzję, Armenię, Azerbejdżan, państwa kozackie i zakaspjskie. Rosyjska Federacyjna Republika Sowiecka mogła pozostać w całości jako jedno z niepodległych państw, choć w okrojonym kształcie. Krym oraz południowe okręgi RSFRS zamieszkałe w większości przez Ukraińców (bielogrodzki, ostrogożski, rossoszański itp.) miały zostać przyłączone do Ukrainy, zaś Kraj Północno-Kaukaski razem z Dagestanem utworzyłby odrębną jednostkę polityczną. Samodzielność uzyskałaby również Kazachska Autonomiczna Socjalistyczna Republika Sowiecka⁶². Ogółem Kusznirowicz przewidywał zmniejszenie terytorium Rosji o 4,5 mln km kw., zaś jej ludności – o 70 mln (pozostałoby 80–85 mln). Równoległe z podziałem Rosji Kusznirowicz proponował ograniczenie Polski do terenów etnograficznych. Bariere między tymi państwami stanowić miało mocarstwo ukraińskie obejmujące 850 tys. km kw. i zamieszkane przez ponad 50 mln ludności⁶³. Kusznirowicz sądził, że po podziale Rosja w wymiarze gospodarczym mogłaby się rozwijać na zasadzie niemal pełnej autarkii, zaś jedynymi surowcami sprowadzanymi z zagranicy będą cukier i bawełna (z Ukrainy i Uzbekistanu)⁶⁴. Działacz OUN przewidywał, że odcięta od Europy Zachodniej, Turcji i Persji oraz Azji Centralnej, Rosja będzie zmuszona porzucić imperialistyczną politykę i skupić się na sprawach wewnętrznych, co z perspektywy czasu można uznać za mocno błędną ocenę⁶⁵.

Droga prowadząca do rozpadu Rosji miała być przede wszystkim drogą rewolucji i walki zbrojnej⁶⁶. Ponieważ jednak Kusznirowicz nie negował, że mocarstwa

⁶¹ Б. Дніпрянський [М. Кушнір], *Проблема української великодержавности і будучина східної Європи*, „Розбудова нації”, 1931, т. 4, nr 1–2, s. 13.

⁶² Dosłownie w tekście „Kozacko-kirgiska republika”. Być może Kusznirowicz miał na myśli też Kirgiski Obwód Autonomiczny.

⁶³ Б. Дніпрянський [М. Кушнір], *Проблема української великодержавности...*, s. 16; В. Богущ [М. Кушнір], *Питання господарської самовистарчальности Польщі, Росії та України*, „Розбудова нації”, 1929, т. 2, nr 6–7, s. 200–201.

⁶⁴ В. Богущ [М. Кушнір], *Питання господарської самовистарчальности...*, s. 202–204.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 199.

⁶⁶ Б. Дніпрянський [М. Кушнір], *Проблема української великодержавности...*, s. 15.

europęjskie również mogą mieć wpływ na rozwój sytuacji na wschodzie Europy, proponował podjęcie działań przez emigrację narodów zniewolonych, aby przygotować „grunt” pod rozpad ZSRS⁶⁷. W tym celu postulował utworzenie ośrodka koordynującego działania emigracji ukraińskiej oraz innych narodów zniewolonych, który określił mianem Ligi Wyzwolenia Narodów Europy Wschodniej, Kaukazu i Ziemi Zakaspijskich⁶⁸. Głównym zadaniem Ligi miało być przeciwdziałanie rusofilskim i polonofilskim tradycjom wśród europejskich elit politycznych i opinii społecznej krajów europejskich, a także przeciwdziałanie ideom restauracji rosyjskiej monarchii poza etnograficznymi granicami Rosji⁶⁹. Należy zaznaczyć, że chociaż OUN miała pewne kontakty z emigracją gruzińską i kozacką, to w odróżnieniu od prawego skrzydła eserów i działaczy CP URL nie współtworzyła żadnych instytucjonalnych struktur, których celem była rekonstrukcja rzeczywistości politycznej na obszarze Eurazji. Ogółem rzecz biorąc działacze z omawianej grupy opowiadali się za dość ograniczonym podziałem ZSRS, który obejmowałby niemal wyłącznie ziemie narodów europejskich (Ukraina, Białoruś, Kaukaz, terytoria kozackie) i Azję Centralną. Na ogół dopuszczano też niezależność organizmów państwowych na Północnym Kaukazie.

Bardziej maksymalistyczną koncepcję prezentowała grupa Iwana Mityryngi, skupiona wokół „Het’ z Bolszewyzmem”. W 1937 r. Mityrynga głosił potrzebę powołania w celu walki rewolucyjnej antymoskiewskiego sojuszu, który opierałby się na pełnej równoprawności wszystkich jego członków bez względu na liczebność poszczególnych narodów. Inną zasadą, jaka panowałaby w planowanym związku, byłby brak ingerencji jednych narodów w wewnętrzne sprawy innych narodów. Jak pisał: „dla nas Ukraińców musi być obojętne [...] czy Kałmucy zechcą u siebie zorganizować burżuazyjno-kapitalistyczny, feudalny, komunistyczny, czy jakiś inny ustrój”. Spodziewał się wzajemnej pomocy ze strony członków związku w przypadku najazdu zewnętrznego. W związku z tym proponował utworzenie organu dbającego o wzajemną zdolność bojową narodów zniewolonych i koordynującego ich działania przeciw Rosji⁷⁰. Rozbicie Imperium Rosyjskiego Mityrynga postrzegał jako „najbardziej rewolucyjną sprawę w dziejach narodów Europy i Azji od czasów, kiedy upadło Imperium Rzymskie”⁷¹. Chociaż wykluczał współpracę z rosyjską emigracją

⁶⁷ Я. Дуб [М. Кушнір], *Еміграція російська та українська і боротьба за будучину Східної Європи*, „Розбудова нації”, 1929, t. 2, nr 10–11, s. 314–315.

⁶⁸ Kuszniur wykluczał współpracę z emigracją rosyjską, uznając ją wręcz za bardziej imperialistyczną i wojowniczą od bolszewików, *ibidem*.

⁶⁹ В. Богуш [М. Кушнір], *Ліга визволення народів Східної Європи, Кавказу та Закаспію*, „Розбудова нації”, 1929, t. 2, nr 12, s. 396.

⁷⁰ І. Мітринга, *Большевицьке питання*, „Геть з большевизмом”, 1937, t. 1, nr 1, s. 2.

⁷¹ *Ibidem*, s. 2.

nakierowaną przeciwko ZSRS⁷², to stosunek grupy do postimperialnej Rosji bardzo przypominał podejście CP URL. Jak twierdził: „Moskwa musi zrzec się wszelkich »historycznych« pretensji do ziem ukraińskich, do Białorusi, Kaukazu, narodów Azji – Później możemy ułożyć takie stosunki wzajemne z Moskwą, jakie układają między sobą w pełni suwerenne narody”⁷³.

Nowe elementy w koncepcji podziału Rosji przyniosła dwutomowa praca Mitryngi *Nasz szlak walki*, powstała najprawdopodobniej w 1940 r. Działacz, opowiadając się za rozbiem ZSRS wskutek powstań narodów zniewolonych, zdecydowanie krytykował idee zewnętrznej interwencji, przekonując, że może ona co najwyżej doprowadzić do chwilowego przesunięcia granic imperium sowieckiego o kilkaset kilometrów na wschód⁷⁴. Mitrynga nie tylko przewidywał wyzwolenie narodów Idel-Uralu, Azji Centralnej i innych, lecz opowiadał się również za podziałem europejskiej części Rosji na dwa państwa, uznając naród rosyjski za sztuczny twór powstały z połączenia narodów nowogrodzkiego i moskiewskiego⁷⁵. Wciąż stał na stanowisku podmiotowości i suwerenności narodów zniewolonych w kwestiach wewnętrznych. Równocześnie nie przesądzał, jak dokładnie będzie wyglądać mapa przestrzeni postsowieckiej. W przypadku mniejszych narodów dopuszczał wariant zawierania ścisłych federacji przez grupy takich narodów lub ich wejście w skład państw większych narodów na zasadzie autonomicznej. Państwa wyzwolone wskutek rewolucji narodowych miały utworzyć cały system oparty na wspólnocie interesów, którego centrum stanowiłaby Ukraina⁷⁶.

W ten sposób Mitrynga łączył mocarstwowe postulaty ukraińskich nacjonalistów z poszanowaniem podmiotowości mniejszych narodów. Niemniej było tu pewne „ale” – gdyż działacz zaznaczał, że przyszłe formy współistnienia między poszczególnymi narodami „będą zależeć od tych potrzeb, jakie będzie wysuwać konieczność w rewolucyjnej walce narodu ukraińskiego z moskiewską reakcją”⁷⁷. Powstania narodów zniewolonych Mitrynga oceñał jako drugą falę rewolucji narodów. Pierwszą falą jawiły się rewizjonistyczne działania Niemiec, Włoch i Japonii. Chociaż działacz nie łączył idei rozbięcia ZSRS z orientacją na państwa Osi, to ich dotychczasową działalność uznawał za korzystną oraz deklarował: „my Ukraińcy włączamy się do walki o nowy świat po stronie narodów »proletariuszy»”, tzn. Niemiec, Włoch

⁷² С. Орелюк [І. Мітринга], *Чи по дорозі нам з московським протибольшевицьким націоналізмом?*, *ibidem*, s. 3.

⁷³ М.П., *Московський шантаж*, „Геть з большевизмом”, 1938, t. 2, nr 3, s. 4.

⁷⁴ С. Орелюк [І. Мітринга], *Наш шлях боротьби*, cz. 1–2, b.m.w. 1940[?], cz. 1, s. 44.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 109–110.

⁷⁶ *Ibidem*, cz. 2, s. 63–64.

⁷⁷ *Ibidem*, cz. 1, s. 44–45, 73–78.

i Japonii⁷⁸. W tym kontekście nie jest przypadkiem, że jedynym – poza Rosjanami – narodem zamieszkującym imperium sowieckie, do którego przedstawiciele Mitrynga miał jednoznacznie negatywny stosunek, byli Żydzi⁷⁹. Ogółem rzecz biorąc, grupa Mitryngi łączyła poszanowanie dla podmiotowości najmniejszych narodów z postulatem defragmentacji całej Eurazji na niepodległe państwa współpracujące z Ukrainą.

Najbardziej radykalne koncepcje podziału Rosji zaprezentowali trzej działacze wywodzący się z KE OUN: Mychajło Kołodzinski, Iwan Gabrusewycz i Dmytro Myron. Ten pierwszy w ukończonej w 1938 r. *Wojennej doktrynie ukraińskich nacjonalistów* wysuwał koncepcje znajdujące się w radykalnej opozycji do poglądów CP URL, a w mniejszym stopniu również do idei innych grup w ramach OUN. Jak twierdził:

Zbieramy wszystkie narody zniewolone do wojny z Moskwą, w imię wielkich celów, jakie ma wykonać Ukraina, a nie Moskwa. Nie możemy rozumieć mesjanizmu tak, że rozbijemy Moskwę, a potem powiemy jak Centralna Rada wszystkim narodom kaukaskim, Kałmukom, Kazachom, Kirgizom, Turkmenom itp., aby oni robili, co chcą z darowaną wolnością. To nie byłby mesjanizm, ale polityczny onanizm. Na drugi dzień po takim wyzwoleniu zabrałyby ich znów Moskwa⁸⁰.

Działacz ten postrzegał Eurazję jako tereny rywalizacji mocarstw: Ukrainy, Moskwy i Japonii. Kołodzinski nie głosił wyzwolenia narodów zniewolonych. Sądził jedynie, że Białoruś i narody Zakaukazia otrzymają swoje niepodległe państwa w rezultacie militarnego zwycięstwa Ukrainy nad Moskwą⁸¹. Zarazem Półwysep Apszeroński i pola naftowe wokół Baku miały być bezpośrednio przyłączone do Ukrainy, podobnie jak cały Kaukaz Północny i ziemie dawnego Obwodu Wojska Dońskiego⁸². Republiki Turkmeni, Uzbekistanu i Tadżykistanu miały znajdować się pod politycznym wpływem Ukrainy, zaś Kazachstan Kołodzinski chciał przekształcić w dominium państwa ukraińskiego. Narody syberyjskie uznawał za na wpół dzikie i skazane na denacjonalizację, zaś o losie Syberii miały jego zdaniem zdecydować Moskwa i Japonia⁸³. Wpływy tej pierwszej kończyłyby się na Syberii Zachodniej⁸⁴. Obszar Zielonego Klinu (w przybliżeniu obecne Obwód Amurski i Kraj Nadmorski) uznawał

⁷⁸ *Ibidem*, s. 41–42.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 79, 94.

⁸⁰ М. Колодзінський, *Воєнна доктрина українських націоналістів*, oprac. М. Посівнич, В. Рог, Київ 2019, s. 229.

⁸¹ *Ibidem*, s. 227.

⁸² *Ibidem*, s. 95, 104–106.

⁸³ *Ibidem*, s. 220–221.

⁸⁴ *Ibidem*, s. 224.

za sferę wpływów Japonii, a tym samym był sceptyczny nastawiony do koncepcji powołania tam ukraińskiej kolonii⁸⁵.

Kolejnym przedstawicielem radykalnego skrzydła OUN, który zaprezentował koncepcje podziału Rosji był Iwan Gabrusewycz. W 1934 r. sporządził zapiszkę *Ukraina i Anglia*, w której proponował zniszczenie Kominternu, rozbić Rosji i uniezależnienie Ukrainy, a także narodów Turkiestanu, Kaukazu i Uralu. Wpływy w Azji miały zostać podzielone w trójkącie Anglia–Ukraina–Japonia, który jawiłby się jako komplementarny wobec trójkąta Niemcy–Włochy–Ukraina w Europie⁸⁶. W 1939 r. Gabrusewycz przygotował rękopiśmienną pracę *Miejsce Ukrainy w świecie*. W myśl jego koncepcji Białoruś miałaby zostać włączona bezpośrednio do Ukrainy⁸⁷. W kwestii kaukaskiej działacz skłaniał się do postulatu utworzenia tam niepodległych państw, sądząc, że idea związku państw może służyć głównie interesom brytyjskim. Podobnie jak Kołodzinski, z uwagi na naftę, opowiadał się za włączeniem Baku do Ukrainy. Turkiestan miał być niepodległy, lecz znajdować się pod kontrolą Ukrainy. Gabrusewycz opowiadał się za niepodległością Syberii, nie dostrzegając korzyści z opanowania tego terenu przez Ukrainę. W przypadku Zielonego Klinu rozpatrywał cztery warianty: *status quo ante*, japoński bufor, ukraińską kolonię i niepodległe państwo⁸⁸.

Bardziej szczegółową wizję od Gabrusewycza zaprezentował Dmytro Myron w pochodzącej z 1940 r. pracy *Idea i czyn Ukrainy*. Twierdził on, że należy dążyć do „rozpadu Imperium Rosyjskiego i do przebudowy Wschodu Europy na wolne państwa w porozumieniu z Ukrainą i w oparciu o nią”⁸⁹. Zdaniem działacza reżim sowiecki znajdował się w stanie rozkładu, co czyniło scenariusz podziału Rosji realnym⁹⁰. Miał się on urzeczywistnić nie wskutek akcji zewnętrznych sił, lecz w następstwie wewnętrznych rewolucji narodów zniewolonych koordynowanych przez Ukrainę⁹¹. W perspektywie Myrona dążenie do rozbitcia Rosji nabierało wymiaru starcia dwóch imperializmów:

Aby odeprzeć natarcie moskiewskiego imperializmu, trzeba przeciwstawić mu potęgę i zdobywczość ukraińskiego ducha i woli, imperializm ducha i miecza, zdobywczą ideę wielkiej rewolucji, wyzwolenia i obrony wszystkich zniewolonych

⁸⁵ *Ibidem*, s. 247–248.

⁸⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Centralne Państwowe Archiwum Wyższych Organów Władzy i Administracji Ukrainy), Kijów (dalej: ЦДАВОВУ), f. 3833, op. 3, spr. 1, I. Габрусевич, Україна і Англія, к. 49.

⁸⁷ ЦДАВОВУ, f. 4465, op. 1, spr. 819, I. Габрусевич, Місце України в світі, к. 20v.

⁸⁸ *Ibidem*, k. 13–16.

⁸⁹ М. Орлик [Д. Мирон], *Ідея і чин України*, Київ 2001, s. 92.

⁹⁰ *Ibidem*, s. 191.

⁹¹ *Ibidem*, s. 203–204.

przez Rosję narodów w celu pełnego rozpadu moskiewskiego imperium. A na miejscu sowieckiego chaosu i tyranii trzeba utworzyć nowy ukraiński ład na wschodzie Europy⁹².

Zwycięstwo Ukrainy miało doprowadzić do triumfu w przestrzeni eurazjatyckiej „nowych wartości kulturowo-cywilizacyjnych”, zapewnienia pozostałym narodom niepodległości, a także suwerenności w kwestiach wewnętrznych⁹³. Co więcej, powinno ono również skutkować zniszczeniem międzynarodowego komunizmu⁹⁴.

W politycznej praktyce idea Myrona sprowadzałyby się do utworzenia na zachodnich peryferiach Rosji niepodległej Białorusi, a także do powiększenia Finlandii o Karelię. Równoległe działacz postulował utworzenie samodzielnych państw: Turkiestanu, Kazachstanu i Idel-Uralu. Na Kaukazie promował idee niepodległych państw tamtejszych narodów, które znajdowałyby się pod ochroną Ukrainy. Tym samym sceptycznie spoglądał na idee federalcyjne, widząc w nich narzędzie Anglii i Turcji wymierzone w niemiecki imperializm. W przypadku Syberii działacz sądził, że należałoby utworzyć niepodległe państwo z pomocą ukraińskich przesiedleńców lub dokonać na tym terenie podziału strefy wpływów pomiędzy Ukrainą a Japonią. Wreszcie jawił się jako zwolennik utworzenia na Dalekim Wschodzie ukraińskiej kolonii w postaci „Zielonego Klinu”⁹⁵. Myron nie poświęcał większej uwagi dalszemu losowi państwa moskiewskiego po zapanowaniu ukraińskiego ładu w Eurazji. Niemniej po realizacji wyżej wymienionych postulatów wróciłoby ono do granic w przybliżeniu odpowiadających stanowi z połowy XVI w. Kołodzinski, Myron i Gabrusewycz traktowali podział Rosji jako następstwo rywalizacji dwóch ośrodków imperialnych – rosyjskiego i ukraińskiego. Narody zniewolone – inaczej niż w myśli Mitryngi – jawiły się nie jako samodzielny podmiot, lecz jako element wzmacniający imperializm ukraiński w starciu z imperializmem rosyjskim (ten ostatni element był najsłabszy u Myrona).

Wariant geopolityczny: *Podział Rosji* Jurija Łypa

Chyba najbardziej szczegółową koncepcję rozczłonkowania imperium w ukraińskiej myśli politycznej przedstawił Jurij Łypa. Uczynił to przede wszystkim w pracy zatytułowanej *Podział Rosji*. Ten mieszkający w okresie

⁹² *Ibidem*, s. 122.

⁹³ *Ibidem*, s. 165.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 191.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 201–202.

międzywojennym w Warszawie lekarz i geopolityk, będący niezwiązanym organizacyjnie z OUN nacjonalistą⁹⁶, sądził że Imperium Rosyjskie stanowi sztuczne państwo. Różnicował przy tym kategorie moskiewskości i rosyjskości. Ideolog przekonywał, że rosyjska władza, choć opierała się na tradycjach narodu moskiewskiego, obrała szlak deformowania jego woli i instynktów (znalazło to wyraz w zniszczeniu raskołu). Stolica: Moskwa, a w jeszcze większym stopniu okcydentalizujący Petersburg jawiły się jako obce wobec kraju i narodu. Sztuczny charakter miał mieć nawet język rosyjski i sama nazwa państwa. Ponadto Łypa przekonywał, że od połowy XIX w. trwa proces stopniowego upadku Imperium Rosyjskiego. Działacz sądził, że Rosja może zostać otoczona przez górujące nad nią pod względem demograficznym ośrodki, takie jak Indie czy Europa Zachodnia. Obraz słabości dopełniała, trwająca w ostatnich latach, „coraz ostrzejsza walka władzy centralnej z różnorodnością ludzi i kraju”⁹⁷. W oparciu o te przesłanki Łypa szkicował ideę podziału Rosji, wydzielając na jej terenie cztery główne ośrodki: Moskwę, Ukrainę, Turkestan i Syberię⁹⁸.

Moskowia obejmowała obszar pokrywający się z granicami Wielkiego Księstwa Moskiewskiego z połowy XVI w. (około 2 mln km kw. zamieszkałe przez 50 mln ludzi). Ludność żyjąca na tym terytorium stanowić miała rezultat etnogenezy obejmującej trzy zasadnicze elementy: słowiański, fiński i mongolski⁹⁹. Łypa opowiadał się za innym kierunkiem rozwoju Moskowii niż miało to miejsce w przypadku Imperium Rosyjskiego. Po pierwsze, postulował on ze względów strategicznych oraz z uwagi na tradycje historyczne przeniesienie stolicy z Moskwy na wschód do Niżnego Nowogrodu¹⁰⁰. Po drugie, nawoływał do ustanowienia nowych geopolitycznych osi rozwoju. Pierwsza z nich miała charakter poziomy, ciągnęła się od Tweru do Niżnego Nowogrodu. Zasadniczy rozwój Moskowii miał odbywać się wzdłuż dwóch osi, biegnących równolegle z południa na północ: wzdłuż Dwiny do Archangielska, a zwłaszcza z Petersburga do Murmańska¹⁰¹.

Podczas gdy Moskowia orientowała się na północ, to osią rozwoju Ukrainy jawiło się południe. Łypa starał się dowieść tego za pomocą argumentów geograficznych, historycznych i rasowych. Południowy wymiar ziem ukraińskich miały określać wszystkie główne rzeki, zmierzające do Morza

⁹⁶ Szerzej na temat Łypy zob. I. Стамбол, С. Кучеренко, *Іван та Юрій Луни*, Харків 2016, s. 63–119.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 11–13.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 35–36.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 49.

¹⁰⁰ *Ibidem*, s. 52.

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 55–56.

Czarnego¹⁰². Historię ziem ukraińskich Łypa postrzegał jako nieustanne dążenie na południe. Działacz w obręb tradycji ukraińskiej włączał nawet Królestwo Bosporańskie Mitrydatesa VI Eupatora, odwoływał się do szlaku „od Wargów do Greków”, podkreślał południowy kierunek ekspansji książąt kijowskich i dążenie hetmanów kozackich do zawarcia sojuszu z Imperium Osmańskim¹⁰³. Wreszcie Łypa sądził, że na ziemiach ukraińskich dominowała południowa rasa dynarska, co łączyło je z mającymi identyczne podłoże rasowe Kaukazem, Turcją i Bałkanami¹⁰⁴. Prowadziło go to z jednej strony do postulatów przeniesienia centrum państwa ukraińskiego na południe, z drugiej – do wysunięcia koncepcji hegemonicznego ukraińskiego imperium, które oprócz ukraińskiego centrum (sięgającego na wschodzie po Kubań i kontrolującego ziemię dońską) obejmowałoby też Białoruś, Bułgarię, Zjednoczony Kaukaz oraz Idel-Ural¹⁰⁵. Była to idea „jedności narodów czarnomorskich i pierwszego wśród nich miejsca Ukrainy”¹⁰⁶.

Trzecim ośrodkiem był Turkiestan, którego granice obejmowałyby współczesne państwa Uzbekistanu, Turkmenistanu i Tadżykistanu, Kirgistanu oraz południową część Kazachstanu (ale już nie Turkiestan Wschodni). Odrębność kulturowa tego ośrodka została ukształtowana na długo przed podbojem rosyjskim. Rolę czynnika jednoczącego region zdaniem Łypy odgrywała także rasa. Ideolog zdradzał sympatię dla idei panturkizmu, zaś rolę posiadających indo-europejskie pochodzenie Tadżyków marginalizował. Politykę rosyjską w regionie postrzegał jako brutalną i kolonialną. Ponadto zauważał, że Sowieci prowadzili działania nakierowane na pogłębienie różnic narodowych i religijnych, co sprawiało, że perspektywa jedności regionu jawiła się jako dość odległa¹⁰⁷.

Ostatni ośrodek stanowiła Syberia. Perspektywę jej niezależności Łypa dostrzegał w przesłankach klimatycznej, rasowej, i ekonomicznej. Podkreślał odmienności klimatyczne między Syberią a europejską częścią Rosji (większą niż między tą ostatnią a Europą). Sądził ponadto, że uwarunkowania klimatyczne wpłynęły na wytworzenie się oddzielnego od rosyjskiego syberyjskiego typu rasowego oraz charakteru narodowego pozbawionego rosyjskiego patriotyzmu. Ideolog sądził, że do zagospodarowania olbrzymich zasobów naturalnych na Syberii konieczne są odpowiednie masy ludzkie, te zaś istnieją jedynie w jej zachodniej części¹⁰⁸. W efekcie Syberia jako ośrodek

¹⁰² Ю. Липа, *Чорноморська доктрина*, Варшава 1940, s. 9.

¹⁰³ *Idem*, *Призначення України*, Львів 1938, s. 77–82, 86–89, 231–232.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 281.

¹⁰⁵ *Idem*, *Чорноморська доктрина...*

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 74.

¹⁰⁷ *Idem*, *Розподіл Росії*, Варшава 1941, s. 110–116.

¹⁰⁸ *Ibidem*, s. 83, 92–93.

polityczny byłaby powiązana z uralskim regionem przemysłowym i ograniczała się do zachodniej części krainy geograficznej, kończąc się w okolicach Irkucka¹⁰⁹. Położone na wschód od niego jednostki geograficzne, takie jak Mongolsko-Buriacka Autonomiczna Republika Sowiecka, Jakucja, Kraj Nadmorski i inne uznawał w praktyce za sferę wpływów Japonii¹¹⁰.

Warto dodać, że niemal w tym samym czasie Łypa opublikował broszurę *Panowanie, praca i ład*, w której proponował inną koncepcję, przekonując że: „Ukraina – to zniszczenie Rosji. Nie można sobie inaczej wyobrazić przyszłości. Zniszczenie Rosji jako ponadnarodowego centrum i podział ziem nad Wołgą, Peczorą i Morzem Białym zgodnie z ich narodowym i historycznym sensem to przesłanka [istnienia] silnej Ukrainy”. Koncepcja ta była radykalniejsza. Łypa proponował deindustrializację ośrodka moskiewskiego, a także powstanie w jego obrębie państw narodów fińskich i uralskich. Sądząc, że w przestrzeni eurazjatyckiej nie mogą istnieć „dwa wielkomocartwowe” centra, opowiadał się za uzależnieniem północy od imperialnego ośrodka ukraińskiego na południu¹¹¹.

Zakończenie

Omówione powyżej cztery zasadnicze warianty podziału Rosji różniły się od siebie znacząco. Ich autorzy wysuwali różne propozycje odnośnie do takich zagadnień, jak granice podziału imperium, metoda tego procesu, potencjalni sojusznicy, stosunek do antybolszewickiej emigracji rosyjskiej, podejście do mniejszych narodów ZSRS. Podnoszono też odmienne koncepcje uporządkowania terytoriów położonych na wschód i południowy wschód od Ukrainy (zagadnienia kozackie i kaukaskie).

Działacze CP URL skłaniali się ku idei odnowienia granic państwowych, które zaistniały w okresie rewolucji i wojny domowej, a następnie zostały podbite przez bolszewików. Zarówno eserzy, jak i działacze OUN preferowali zasadę etniczną, którą jednak rozumieli inaczej. Podczas gdy członkowie prawego skrzydła UPSR dopuszczali autonomię terytorialną dla mniejszości narodowych w obrębie państw, to zorganizowani nacjonaliści odchodzili od zasady terytorium etnicznego w momencie, kiedy uznawali jej realizację za niebezpieczną dla narodowych i imperialnych interesów Ukrainy. Jurij Łypa z kolei szkicował koncepcję podziału Rosji w oparciu o argumenty

¹⁰⁹ *Ibidem*, s. 36, 95.

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 95–101.

¹¹¹ *Idem*, *Панування, труд і лад*, Варшава 1940, s. 4–5.

rasowe i geopolityczne. Wszystkie środowiska zgadzały się, że podział Rosji powinien dokonać się przede wszystkim w następstwie działalności samych narodów zniewolonych na zajmowanych przez nie terytoriach. Zupełnie inaczej rozkładano akcenty. Działacze prawego skrzydła UPSR sądzili, że podział Rosji powinien odbyć się drogą pokojową w następstwie pracy organicznej, krytykowali idee interwencji oraz perspektywę konfliktów pomiędzy narodami imperium, które postrzegano jako korzystne wyłącznie dla drapieżnego zachodniego kapitalizmu. Przedstawiciele CP URL bardzo mocno podkreślali konieczność lobbingu na arenie międzynarodowej, nie negowali zasadności walki zbrojnej, a do pewnego stopnia popierali zewnętrzną interwencję. Działacze OUN opowiadali się za ścieżką rewolucji i walki zbrojnej, która miała doprowadzić do implozji imperium i powstania na jego miejscu szeregu niepodległych państw.

Różni byli adresaci koncepcji podziału Rosji. Dla prawego skrzydła socjalistów-rewolucjonistów jedynymi dopuszczalnymi kontrahentami były narody zniewolone imperium. CP URL kierowało swój przekaz również do Polski, Wielkiej Brytanii i Francji. OUN łączyła ideę podziału Rosji z postulatem ograniczenia Polski do ziem etnograficznych, co prowadziło ją do hasła współpracy z Niemcami. Łypa, odrzucając tradycyjny dla ukraińskiej myśli politycznej dylemat Zachód–Wschód, spoglądał na południe, zaś swój projekt geopolityczny adresował do narodów regionu Morza Czarnego (z wyłączeniem Rumunów), a także do Białorusinów i narodów Idel-Uralu.

Pewne różnice można dostrzec w zagadnieniu współpracy z antybolszewicką emigracją rosyjską. Podczas gdy prawe skrzydło ukraińskich eserów współpracowało z grupą Wiktora Czernowa, to działacze CP URL i OUN wykluczali możliwość kooperacji z rosyjską emigracją, uznając ją za nosiciela rosyjskiej idei imperialnej (co najwyżej dopuszczano normalne stosunki Rosji i Ukrainy jako niepodległych państw). Łypa zagadnienie to pomijał, co zresztą sam odnotował¹¹².

Omawiane środowiska miały odmienny stosunek do kwestii kaukaskiej. Podczas gdy Jurij Łypa opowiadał się za zjednoczeniem Kaukazu, zaś CP URL występowało za realizacją Konfederacji Kaukaskiej obejmującej cały region z wyłączeniem Armenii, to prawe skrzydło UPSR oraz OUN byli zwolennikami podziału Kaukazu na niepodległe państwa. Jednocześnie najbardziej radykalni ze zorganizowanych nacjonalistów chcieli włączenia Baku i Półwyspu Apszerońskiego w skład Ukrainy. Prawe skrzydło ukraińskich eserów dość niejednoznacznie odnosiło się do zagadnienia kozackiego. Kubań uznawano za część Ukrainy, lecz idee Wolnego Kozactwa oceniano

¹¹² *Idem, Poznođia Pocii...*, s. 71.

umiarkowanie pozytywnie. Działacze CP URL stali na pozycjach niepodległości Donu i Kubania, z sympatią wypowiadali się też o idei konfederacyjnego związku państw kozackich. Stosunek zorganizowanych nacjonalistów był o wiele bardziej zróżnicowany. Podczas gdy pod koniec lat dwudziestych i na początku kolejnej dekady w OUN dopuszczano wariant niepodległości tych terytoriów (głównie w odniesieniu do ziemi dońskiej, incydentalnie w odniesieniu do Kubania), to w późniejszym okresie coraz popularniejsze były koncepcje włączenia obydwu terytoriów do Ukrainy i przesunięcie jej granic do Wołgi. Poglądy Jurija Łypy były bardzo zbliżone do ostatniej koncepcji.

Omawiane środowiska zajmowały też różne stanowiska wobec mniejszych narodów ZSRS będących potencjalnymi sojusznikami Ukraińców w starciu z imperializmem rosyjskim. Działacze prawego skrzydła UPSR oraz CP URL przejawiali jednoznacznie podmiotowy stosunek do tych narodów, czemu towarzyszyły szerokie i zinstytucjonalizowane formy współpracy z ich przedstawicielami w ramach Socjalistycznej Ligi Nowego Wschodu czy organizacji prometejskich. Wśród nacjonalistów umiarkowanie podmiotowy stosunek do mniejszych narodów przejawiali Jurij Łypa, działacze PUN przebywający na emigracji oraz środowisko Iwana Mitryngi. Młodym radykałom bliskie było przekonanie Kołodzinskiego, że małe narody należy wykorzystać „dla chwały i potęgi ukraińskiego imperium”¹¹³.

Podział Imperium Rosyjskiego w ukraińskiej myśli politycznej był ideą, której realizacja doprowadziłaby do gruntownej zmiany układu sił na terenie Eurazji. Prowokowało to myślicieli nacjonalistycznych do równoległego podnoszenia idei ukraińskiego imperium. Prawe skrzydło ukraińskich eserów oraz uerelowcy, głosząc hasła rozczłonkowania ZSRS, nie poddali się imperialnej pokusie. Zatem ukraińska idea podziału Rosji przyjmowała zarówno formy nieimperialne, jak i imperialne. W przypadku klęski Rosji w toczącej się wojnie ten ukraiński dylemat sprzed stulecia mógłby ponownie zyskać na aktualności.

Marek Wojnar, dr, adiunkt w Zakładzie Europy Środkowo-Wschodniej i Badań Post-sowieckich w Instytucie Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk. Jego zainteresowania badawcze ogniskują się głównie wokół problematyki myśli politycznej nacjonalizmu integralnego w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w. Jest autorem m.in. książki *Imperium ukraińskie. Źródła idei i jej miejsce w myśli politycznej ukraińskiego nacjonalizmu integralnego pierwszej połowy XX wieku* (Kraków: Wydawnictwo Arcana – ISP PAN, 2023).

¹¹³ М. Колодзінський, *Воєнна доктрина...*, s. 227.

Marek Wojnar, PhD, assistant professor at the Department of East-Central Europe and Post-Soviet Studies at the Institute of Political Studies of the Polish Academy of Sciences. His research interests focus mainly on the problems of political thought of integral nationalism in Central and Eastern Europe in the 20th century. He is the author of, among others, the book *Imperium ukraińskie. Źródła idei i jej miejsce w myśli politycznej ukraińskiego nacjonalizmu integralnego pierwszej połowy XX wieku* [The Ukrainian Empire. Sources of the Idea and its Place in the Political Thought of Ukrainian Integral Nationalism of the First Half of the 20th Century] (Kraków: Wydawnictwo Arcana – ISP PAN, 2023).